

UDC (УДК) 343.6
JEL Classification: K 14

Луцький Тарас Миколайович,
викладач кафедри
кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: taras.lu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1725-4029

ПОЧАТКОВИЙ МОМЕНТ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Анотація. Присвячено дослідженню дискусійного та важливого питання початкового моменту життя людини. Проаналізовано різні наукові погляди щодо цього питання, а також положення вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів.

Визначено три позиції стосовно початкового моменту життя, які існують в юриспруденції, здійснено аналіз праць науковців, що займалися цією тематикою, наведено власне бачення щодо необхідності удосконалення кримінального законодавства України в частині визначення початкового моментом життя людини та наголошено на тому, що його встановлення є важливим критерієм для кримінально-правової кваліфікації злочинів.

Ключові поняття: початковий момент, життя, народження, злочин, людина, ембріон, плід, кваліфікація.

Lutskyi Taras,
Lecturer
at the Department of criminal law and criminology,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: taras.lu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1725-4029

INCIPIENT MOMENT OF HUMAN LIFE: CRIMINAL LEGAL SIGNIFICANCE

Abstract. The article deals with the debatable and important issue of the incipient moment of human life. The author analyzes various scientific views on this problem, as well as the provisions of domestic and international normative legal acts. There are three approaches to the incipient moment of life that exist in the jurisprudence. The analysis of the works of scientists engaged in this topic is carried out. The author proves the need to improve the criminal legislation of Ukraine determining the incipient moment of human life, and emphasizes that its establishment is an important criterion for the criminal-law qualification of crimes. It can be stated that the child's life, in particular its initial stage, has not received adequate criminal-law protection in Ukraine. Since the final moment of human life is considered to be biological death, which is established on the basis of fixing irreversible changes in the cerebral cortex and the central nervous system (brain death), then the incipient moment of human life should be recognized the period after reaching the fetus 22 weeks of intrauterine development. In the Criminal Code of Ukraine it is necessary to provide that an attempt on the life of a child during the pregnancy term of more than twenty two weeks, regardless of his location (inside or outside the mother's body), is intentional or negligent death (for example: during childbirth, as a result of provision of medical services of bad quality, or illegal abortion if it caused the death (killing) of the fetus), since such an attempt is aimed at causing the death of a living human being who has reached the necessary fetal development to continue his life outside the mother's body, and the illegal abortion should refer only to cases of abortion in the period up to twenty-two weeks. In the case of any intentional acts aimed at intrauterine fetal death by a pregnant woman of more than twenty-two weeks, it is necessary to qualify the act as a deliberate killing of an infant.

Key concepts: incipient moment, life, birth, crime, man, embryo, fetus, qualification.

Вступ

Життя – це складний і безперервний процес, який розпочинається ще до народження людини та триває все її життя. Визнання права на життя є показником цивілізаційного прогресу. На жаль, питання правового статусу людини в період її внутрішньоутробного розвитку донині не врегульовано та продовжує актуалізувати проблеми, пов'язані з позбавленням життя ще ненародженої дитини, проведенням на ній дослідів, використання людського (ембріонального) матеріалу для проведення процедур із метою омолодження та оздоровлення організму, а також виготовлення на їх основі дорогих медичних препаратів.

Саме тому, дотримання права на життя та визначення моменту його початку доволі часто є предметом дискусії, оскільки торкається широкого спектру різних сфер життєдіяльності суспільства та держави: право, медицину, релігію, політику.

Питання початкового моменту життя людини в кримінальному праві порушувалось у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема Ю. В. Бауліна, В. О. Глушкова, О. В. Гороховської, В. О. Навроцького, О. М. Попова, С. Д. Порошука, Г. Б. Романовського, В. В. Сташиса, В. М. Трубникова, Ю. Б. Хім'яка, С. Д. Шапченка, О. В. Шевченко, С. С. Яценка та ін. Однак одностайної позиції, що саме вважати початком життя, так вироблено і не було, а це зумовлює актуальність цього питання і сьогодні.

Метою цієї наукової статті є дослідити теоретичні положення щодо початкового моменту життя людини як показника, що впливає на кваліфікацію злочинного діяння та забезпечення його кримінально-правового захисту.

Проблема визначення початку життя людини, тобто моменту, після якого вона набуває права на життя і його охорону, важлива з багатьох причин, оскільки пов'язана з юридичною, правоохоронною та медичною діяльністю. Виникнення права на життя людини має не тільки теоретичне значення, а й правове (особливо кримінально-правове). Кримінально-правова роль визначення початку життя полягає, насамперед, у тому, що це впливає на кваліфікацію діяння щодо заподіяння смерті й умисно, й з необережності, або на кваліфікацію заподіяння смерті як закінченого або незакінченого злочину (за правилами фактичної помилки), від вирішення цієї проблеми залежать питання провиздатності, визначення правової природи абортів та визначення караності діянь, що посягають на життєздатність плоду, який перебуває в утробі матері.

Аналіз юридичної і медичної літератури дає змогу виділити три підходи до визначення початку життя людини, відповідно до яких право на життя у людини виникає: 1 – з народження; 2 – з моменту зачаття; 3 – у різний термін внутрішньоутробного розвитку.

Кожний підхід має своїх прихильників та противників. Із метою кримінально-правового сприйняття цього питання висвітливо позиції, що висуваються на захист того або іншого підходу до визначення початку життя людини.

1. Позиція визнання початком життя людини – момент її народження

Багато вчених визначають початок людського життя з певного етапу фізіологічних пологів. Водночас одна група науковців вважає, що життя людини починається з того моменту, коли дитина здатна до самостійного існування, повністю відокремлена від тіла матері та зробила перший подих (Б. Здравомислов, О. Красіков, С. Бояров, О. Наумов, М. Шаргородський та ін.). При цьому науковці виділяють такі ознаки початку життя дитини: дихання, серцебиття, пульсація пуповини або довільний рух мускулатури [1, с. 203; 2, с. 39]. На наш погляд, така позиція викликає заперечення, тому що завдати шкоду плоду можна і під час пологів, необов'язково тіло дитини має бути повністю відокремленим від материнської утробы.

Інші вчені стверджують, що момент початку життя людини пов'язаний з таким етапом фізіологічних пологів, коли лише частина дитини з'явилася з утробы матері (В. С. Бородін, О. О. Жижилєнко, Б. С. Утевський, А. А. Піонтовський, Є. Ф. Побегайло, Ю. Б. Хім'як та ін.). Так, В. Д. Набоков зазначав: «...Моментом народження ... слід вважати початок пологів, і при цьому не у розумінні фізіологічного початку (наприклад, з'явлення болю), а в розумінні появи будь-якої частини тіла дитини назовні: з цього моменту поняття плоду замінюється поняттям дитини» [3, с. 5].

О. В. Лукічев називає первинним моментом кримінально-правової охорони життя людини появлення в процесі пологів будь-якої частини тіла дитини поза утробою матері [4, с. 9].

М. Й. Коржанський, відмічає, що початок життя – це початок фізіологічних пологів, коли закінчився розвиток плоду і він дозрів для самостійного життя поза тілом матері, з'являється нове життя, яке має охоронятися кримінальним законом [5, с. 49].

Згідно з позицією О. М. Красикова [6, с. 9], яку поділяє Т. В. Кондрашова [7, с. 12], таким моментом треба вважати час, коли констатується повне витіснення або виймання про-

дукту запліднення з організму породіллі, тобто коли плід відділився від утроби вагітної жінки (за винятком неперерізаної пуповини) і в нього з'явилися дихання, серцебиття, пульсація пуповини або мимовільні рухи мускулатури.

Із перерахованих позицій вчених незрозуміло – як кваліфікувати дії особи, яка здійснює злочинний вплив на плід, який ще не почав відділятися від утроби матері, але фізіологічні пологи (зокрема, перейми) почалися? Або як кваліфікувати дії особи, яка будучи вагітною на останніх тижнях вагітності, свідомо намагається умертвити плід або завдати йому шкоди, щоб не допустити його народження?

Цікавий випадок наводить Т. В. Кондрашова: 30 травня 1996 р. в Канаді 28-річна жінка народила хлопчика, з голови якого лікарі виїняли свинцеву кулю. Породілля зізналася, що за 2 дні до пологів вистрелила з пневматичної зброї собі у піхву, але дитина випадково залишилася живою. Суддя погодився з доводами про те, що замаху на позбавлення життя немає, оскільки відповідно до законів Канади воно розпочинається з моменту повного відділення плоду від тіла матері, тобто в даному випадку людини як такої ще не було [7, с. 10]. Цей приклад наочно демонструє складність питання про відповідальність за вбивство, коли тіло повністю сформованої дитини на момент посягання ще знаходиться у череві матері.

2. Позиція визнання початком життя людини – момент зачаття

О. Е. Радутний звертає увагу на те, що біологічне життя людини розпочинається задовго до її народження. Резолюцією сесії Ради Європи по біоетиці (грудень 1996 р.) визначено, що ембріон є людиною уже на 14 день після запліднення. Протягом усього внутрішньоутробного розвитку плід не можна вважати частиною тіла вагітної жінки, його неможливо розглядати як орган чи частину тіла організму майбутньої породіллі.

І. В. Силуянова, також, зазначає, що протягом всього внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не може вважатися частиною тіла матері, і це є непрямим свідченням поваги багатьох учених до життя і права на життя майбутньої людини з моменту її зачаття. В. П. Сальніков, Е. В. Кузнецов та О. Е. Старовойтова також вважають, що момент початку людського життя визначається моментом запліднення. Р. Шарпов констатує, що початкова межа життя людини має пов'язуватися з появою сформованої маси мозкових клітин, що робить плід життєздатним [8, с. 75].

У ст. 4 Американської конвенції з прав людини, передбачається, що право на життя

захищається законом, зазвичай, з моменту зачаття [9, с. 74].

С. Д. Порошук та О. В. Онуфрієнко пропонують визнавати початком життя людини момент зачаття і починати кримінально-правову охорону життя також із моменту зачаття [10, с. 11–12]. Така позиція ґрунтується на дослідженні професора В. А. Голіченкова, який стверджує, що життя людини як біологічного індивіда починається з моменту злиття чоловічої та жіночої статевих клітин та утворення ядра, яке містить неповторний генетичний матеріал, і за весь час внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не можна вважати частиною тіла матері [11].

Зокрема, Декларація про медичні аборти, прийнята в Осло 1 серпня 1970 року, як головний принцип діяльності лікаря затвердила повагу до людського життя з моменту зачаття, що свідчить про визнання у плода людини такого блага як життя [12].

За словами святого Івана Павла 2, висновки науки про розвиток людського ембріона дають нам цінні вказівки для раціонального виявлення наявності індивідуальності, починаючи з першої миті виникнення людського життя [13]. Отже, позиція Церкви зрозуміла – життя виникає з моменту зачаття. Мабуть саме з цієї причини християнська релігія виступає проти абортів, сприймаючи їх як вбивство.

Нині в науковій літературі можна простежити тенденцію підтримання науковцями погляду щодо виникнення життя з моменту зачаття й необхідності правового врегулювання статусу ембріона.

На думку О. Мірошніченко, Україна має докладніше регламентувати статус ембріона, як це зробили інші країни світу, які заборонили використовувати їх із комерційною метою. Щодо переривання вагітності, то науковець не вважає це порушенням права на життя [14].

О. Рогова стверджує, що хоч українське законодавство не розглядає ненароджену істоту як людину, все ж таки внутріутробний період життя є необхідним етапом розвитку людини, тому має бути захищений так само, як і життя людини після народження [15]. Подібної думки дотримується й О. Домбровська [16].

Протилежну думку щодо того, що плід не наділений жодними суб'єктивними правами висловив Європейський суд з прав людини 8 липня 2004 р. у справі «Во проти Франції». На думку Суду, потенціал і здатність ембріона людини стати людиною вимагають його захисту в ім'я людської гідності, однак це не вимагає розглядати його як людину, котрій належить право на життя у сенсі ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод від 4 листопада 1950 року [17, с. 75]. Отже, законодавчим моментом виникнення права на життя вважається саме момент народження дитини. Це пов'язано з тим, що реалізувати свої права може лише жива людина. Тобто момент народження дитини має бути пов'язаний саме з моментом її живонародження.

Відповідно до п. 2.1. Інструкції Міністерства охорони здоров'я України з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості, живонародження – є повне вигнання або витягнення продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, який після такого відокремлення дихає або виявляє інші ознаки життя, як-от: серцебиття, пульсація пуповини або відповідні рухи довільної мускулатури незалежно від того, перерізана пуповина чи ні, чи відшарувалася плацента. Кожен продукт такого народження вважається живонародженим. Моментом припинення права на життя є момент смерті.

У Сіднейській Декларації стосовно смерті 1968 р. зазначено, що складність полягає в тому, що смерть – це поступовий процес на клітинному рівні та тканини мають різну здатність чинити опір кисневій недостатності. Проте клінічна зацікавленість полягає не в збереженні окремих клітин, а в збереженні життя людини. Тому фіксування смерті різних клітин і органів не так важливе порівняно з переконанням, що ці процеси невідворотні, які б способи реанімації не застосовувалися. Важливо визначити незворотне припинення всієї діяльності головного мозку. Подібне положення міститься й у ст. 15 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів», відповідно до якої людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій. Момент смерті мозку може бути встановлено, якщо виключені всі інші можливі за даних обставин причини втрати свідомості та реакції організму.

3. Позиція визнання початком життя людини різного періоду внутрішньоутробного розвитку плоду

Іншої думки щодо початкового моменту життя є Д. В. Соларьова, яка вважає, що початковим моментом життя людини необхідно визнати 19–22 день після запліднення, тобто початок формування нервової трубки у плода [18, с. 565].

В. М. Трубников та Т. А. Павленко, які дійшли висновку, що з юридичного погляду початком життя людини має визнаватися

народження (формування) головного мозку з моменту досягнення плодом 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку [19, с. 117]. Аналогічної думки Р. Шарапов, який констатує, що початкова межа життя людини має пов'язуватися з появою сформованої маси мозкових клітин, що робить плід життєздатним [8, с. 75].

Ю. Ф. Іванов та О. І. Золотова також моментом початку життя визначають момент, з якого плід визнається життєздатним, а це – 22 повних тижні вагітності матері. Така позиція не є випадкова; вона детально вивчалася, аналізувалася й обумовлена наступними аргументами: по-перше, плід з 22 тижнів здатен жити самостійно, без утроби матері; по-друге, сувора заборона переривання вагітності після 22 тижнів – це медичний критерій цього питання; по-третє, 22 тижні вагітності (а це 154 доби) – цілком достатній період для того, аби жінка повністю змогла усвідомити стан, в якому перебуває і визначитися з власним баченням ситуації щодо нового, ще ненародженого життя [20].

Цей погляд як такий, що безумовно має раціональне зерно, визначає О. В. Шевченко. Вона справедливо зауважує, що досягнення сучасної медицини дають змогу зберегти життя дитини при строку вагітності понад 22 тижні, коли народження відбулося відповідно до установи та вжито необхідні медичні заходи по його збереженню. Тим не менш, доки плід знаходиться в утробі матері до початку пологів, вважати його людиною неможна [21, с. 70].

Як гадає професор В. О. Глушков, життя плода людини після двадцяти восьми тижнів – додатковий об'єкт незаконного проведення абортів, тому його смерть внаслідок незаконної операції потрібно кваліфікувати як вбивство [22, с. 21]. Певний інтерес викликає думка, що період внутрішньоутробного розвитку людини є раннім періодом її біологічного життя. Перебуваючи в материнській утробі в стані ембріона, вона тілесно самостійна, тому що не є частиною організму свого носія та здатна до саморозвитку: адже життєві процеси, що відбуваються в ній, виступають у якості внутрішнього рушія її розвитку. Тіло матері представляється тільки ідеальним середовищем розвитку ембріона, яке забезпечує його харчуванням, охороною. З народженням починається другий етап біологічного існування людини, а точніше, етап перебування його організму в соціальному середовищі, що може свідчити про помилковість існуючої думки про те, що людське життя починається з її народження.

Треба сказати, що умисне умертвіння дитини до пологів шляхом безпосереднього впливу на її організм, з погляду чинного законодавства, не може визнаватися як вбивство, а є переривання вагітності. І такий підхід, на думку багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів, не можна визнати слушним [23, с. 299; 8, с. 75]. На думку професора О. М. Попова, «законодавець зробив тільки півкроку в кримінально-правовій охороні життя, не пов'язавши відповідальність за такий злочин із кримінально-правовою охороною життя дитини, що перебуває в утробі матері» [24, с. 346].

Слушно видається позиція професора Н. М. Яриш, яка звертає увагу на те, що «... умертвіння дитини навіть в утробі матері за умов, що пологи розпочались, а строк вагітності складає хоча б двадцять два тижні – це вбивство» [25, с. 462].

Відповідно, внутрішньоутробне позбавлення життя плоду до початку пологового процесу залежно від сукупності наявних об'єктивних та суб'єктивних ознак може кваліфікуватися як незаконне проведення абортів (ст. 134 КК України) або тяжке тілесне ушкодження (статті 121, 123, 124, 128 КК України). Тобто, згідно з вітчизняним законодавством повноцінну кримінально-правову охорону життя людини має або з моменту початку фізіологічних пологів (незважаючи на місце перебування плоду: в утробі матері або зовні), або з моменту штучного вивільнення плоду з утробы матері внаслідок кесаревого розтину. До цього моменту життя ембріона (плоду) людини може бути лише додатковим факультативним об'єктом у складі злочину, спрямованих на захист життя та здоров'я вагітної жінки [23, с. 306], або, взагалі, «випадає» із зони дії кримінального закону.

Через те, що ненароджена дитина залежно від стадії розвитку представляє собою або ембріон, або плід – відособлену істоту, здатну жити поза організмом матері (починаючи з двадцять другого тижня), тому розмежувальним строком (що розмежує убивство та незаконне проведення абортів), на наш погляд, може бути лише двадцять другий тиждень вагітності, тому що саме із цього моменту в акушерстві та гінекології аборт змінюється передчасними родами, викидень – життєздатним плодом, саме із цього моменту заборонене штучне переривання вагітності за соціальними показниками [26]. Починаючи з цього часу, за розвитком усіх органів і систем, плід здатний існувати поза утробою матері, і він повинен мати право на

охорону його життя. Ми вважаємо, що при вирішенні питання про початок людського життя необхідно виходити лише з медичних аргументів і висновків, які також свідчать на користь висловленої позиції.

В Україні питання абортів регламентоване ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я та ч. 6 ст. 281 Цивільного кодексу України, в яких зазначено, що штучне переривання вагітності може бути проведене за бажанням жінки при вагітності строком не більше 12 тижнів. У Постанові Кабінету Міністрів від 15 лютого 2006 р. № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» затверджується перелік підстав медичного характеру за наявності яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів.

Висновки

Можна констатувати, що життя дитини, а саме початковий його етап, в Україні не одержало належної кримінально-правової охорони. На нашу думку, кримінальне законодавство України в цій частині потребує відповідного реформування. Так, оскільки кінцевим моментом життя людини заведено вважати біологічну смерть, яка встановлюється на підставі фіксації незворотних змін у корі головного мозку та центральної нервової системи (смерть мозку), то початковим моментом життя людини вважати за потрібне визнавати період після досягнення плодом 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку.

У КК України необхідно передбачити, що посягання на життя дитини при строках вагітності понад двадцять два тижні незалежно від його місця знаходження (усередині або поза тілом матері) є умисним або необережним заподіянням смерті (наприклад: під час пологів, у результаті неякісного надання медичних послуг, або незаконне проведення абортів, якщо це спричинило смерть (умертвіння) плоду), оскільки таке посягання спрямоване на спричинення смерті живій людській істоті, яка досягла необхідного внутрішньоутробного розвитку для продовження свого існування поза тілом породіллі, а до незаконного абортів слід відносити тільки випадки переривання вагітності при строку не більше двадцяти двох тижнів.

У разі вчинення будь-яким способом жінкою, яка перебуває на понад як двадцять другому тижні вагітності, умисних діянь, спрямованих на заподіяння смерті плоду, кваліфікувати дані діяння як умисне вбивство малолітньої дитини.

Список використаних джерел

1. Наумов А. В. Практика применения УК РФ: комментарии судебной практики и доктринальное толкование. М.: Волтерс Клувер, 2005. 1024 с.
2. Лысенко В. Н. Проблемы определения начального момента охраны жизни человека в уголовном праве. *Российский следователь*. 2002. № 2. С. 38–42.
3. Набоков В. Д. Элементарный учебник особенной части русского уголовного права. СПб. 1903. 136 с.
4. Лукичев О. В. Детоубийство: уголовно-правовая и криминологическая характеристика. СПб: Юрид. центр Пресс, 1996. 200 с.
5. Коржанський М. Й. Кримінальне право. Законодавство України. Частина Особлива. Курс лекцій. К.: Атіка, 2001. 544 с.
6. Красиков А. Н. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. Саратов: изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1996. 122 с.
7. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. Екатеринбург: Пресс, 2000. 205 с.
8. Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 70–81.
9. Романовский Г. Б. Юридическое определение момента возникновения права на жизнь. *Государство и право*. 2007. № 11. С. 71–78.
10. Порошук С. Д. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*: Луганськ, 1998. Вип. 2. С. 3–18.
11. Голиченков В. А. Заявление кафедры эмбриологии биологического факультета МГУ 03.09.1993. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html> (дата звернення: 07.03.2019).
12. Декларація, прийнята в Осло, стосовно медичного абортів: Декларація Всесвітньої медичної асоціації від 01 серпня 1970 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_009 (дата звернення: 07.03.2019).
13. Congregation for the Doctrine of the Faith, Instruction on Respect for Human Life in Its Origin and on the Dignity of Procreation «Donum Vitae» (22 February, 1987). *Acta Apostolicae Sedis*. 1988. № 80. P. 70–102.
14. Мірошніченко О. А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2005. 18 с.
15. Рогова О. Г. Право на життя в системі прав людини: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006. 20 с.
16. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К.: НАВС, 2005. 19 с.
17. Європейський суд з прав людини: матеріали практики (2004–2005 рр.): Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. *Серія II. Коментарі прав і законодавства*. Вип. 6. Львів, 2006. 440 с.
18. Соларьова Д. В. Проблема визначення початкового моменту життя людини та її значення для кримінального та медичного законодавства. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. № 3 (43). С. 563–565.
19. Трубников В. М. Концепція кримінально-правової охорони: монографія. Х.: Харків юридичний, 2009. 288 с.
20. Іванов Ю. Ф. Початок життя людини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. Вип. 1/2010. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pg/2010_1/18.pdf (дата звернення 05.03.2019).
21. Шевченко О. В. Проблеми визначення початку життя як об'єкту кримінально-правової охорони. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. Ч. 2. С. 69–74.
22. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения. К.: Вища школа, 1987. 200 с.
23. Орлеан А. М. Початок кримінально-правової охорони життя людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 299–307.
24. Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 898 с.
25. Ярмыш Н. М. Содержание ст. 117 УК Украины как источник информации о начале жизни человека. *Аеро-2011. Повітряне і космічне право: матер. II Міжнар. наук. конф. «Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний і практичний аспект»*. К.: Нац. авіац. ун-т, 24 лютого 2012 р.; Ніжин: Вид. ПП Лисенко М.М., 2012. С. 462–463.

26. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 24 травня 2013 № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> (дата звернення: 07.03.2019).

References

1. Naumov, A. V. (2005). *Praktika primenenija UK RF: kommentarii sudebnoj praktiki i doktrinal'noe tolkovanie* [Practice of application of the Criminal Code of the Russian Federation: comments of judicial practice and doctrinal interpretation]. Moscow: Walters Clouver [in Russ.].
2. Lysenko, V. N. (2002). Problemy opredelenija nachal'nogo momenta ohrany zhizni cheloveka v ugovnom pravie [Problems of determination of the incipient moment of protection of human life in criminal law]. *Rossijskij sledovatel' [Russian investigator]*, 2, 38–42 [in Russ.].
3. Nabokov, V. D. (1903). *Jelementarnyj ucbebnik osobennoj chasti russkogo ugovnogo prava* [Elementary textbook of a special part of Russian criminal law]. St. Petersburg [in Russ.].
4. Lukichev, O. V. (1996). *Detoubijstvo: ugovno-pravovaja i kriminologicheskaja harakteristika* [Infanticide: Criminal-law and Criminological Characteristics]. St. Petersburg: Juridical Center Press, 200 p. [in Russ.].
5. Korzhanskyi, M. I. (2001). *Kryminalne pravo. Zakonodavstvo Ukrainy. Chastyina Osoblyva. Kurs lektsii* [Criminal Law. Legislation of Ukraine. The Special Part. Course of lectures]. Kyiv: Atika [in Ukr.].
6. Krasikov, A. N. (1996). *Ugovno-pravovaja ohrana prav i svobod cheloveka v Rossii* [Criminal law protection of human rights and freedoms in Russia]. Saratov: Saratov Law Institute [in Russ.].
7. Kondrashova, T. V. (2000). *Problemy ugovnoj otvetstvennosti za prestuplenija protiv zhizni, zdorov'ja, polovoj svobody i polovoj neprikosnovennosti* [Problems of criminal liability for crimes against life, health, sexual freedom and sexual integrity]. Ekaterinburg: Press [in Russ.].
8. Sharapov, R. (2005). *Nachalo ugovno-pravovoj ohrani zhizni cheloveka* [The beginning of criminal law protection of human life]. *Ugovnoe pravo [Criminal law]*, 1, 70–81 [in Russ.].
9. Romanovskij, G. B. (2007). *Juridicheskoe opredelenie momenta vznikovenija prava na zhizn'* [Legal definition of the moment of accrual of the right to life]. *Gosudarstvo i pravo [State and law]*, 11, 71–78 [in Russ.].
10. Poroshuk, S. D. (1998). *Pravo liudyny na zhyttia yak obiekt normatyvno-pravovoho rehuliuвання: suchasnyi stan, problemy v Ukraini* [Human right to life as an object of normative and legal regulation: the current state, problems in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho instytutu vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy [Bulletin of Luhansk Institute of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*, 2, 3–18 [in Ukr.].
11. Golichenkov, V. A. (1993). *Zajavlenie kafedry jembriologii biologicheskogo fakul'teta MGU* [Statement of the Department of Embryology at Biological Faculty of Moscow State University]. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html> [in Russ.].
12. *Deklaratsiia, pryiniata v Oslo, stosovno medychnoho abortu: Deklaratsiia Vsesvitnoi medychnoi asotsiatsii vid 01 serpnia 1970 r.* [Declaration adopted in Oslo concerning medical abortion: Declaration of the World Medical Association of August 1, 1970]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_009 [in Ukr.].
13. *Instruction on Respect for Human Life in Its Origin and on the Dignity of Procreation «Donum Vitae» (1988). Congregation for the Doctrine of the Faith (22 February, 1987).* *Acta Apostolicae Sedis*, 80, 70–102.
14. Miroshnychenko, O. A. (2005). *Pravo liudyny na zhyttia (teoriia ta praktyka mizhnarodnoho spivrobotnytstva)* [Human right to life (theory and practice of international cooperation)]: Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law Academy [in Ukr.].
15. Rohova, O. H. (2006). *Pravo na zhyttia v systemi prav liudyny* [The right to life in the system of human rights]: Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law Academy [in Ukr.].
16. Dombrovska, O. V. (2005). *Konstytutsiine pravo na zhyttia liudyny i hromadianyna ta zabezpechennia yoho realizatsii orhanamy vnutrishnikh sprav* [Constitutional right to life of man and citizen and ensuring its implementation by internal affairs bodies]: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukr.].
17. *Yevropeyskyi sud z prav liudyny: Materialy praktyky (2004–2005 rr.): Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy* [European Court of Human Rights: Practical Materials (2004–2005). Proceedings of Lviv Laboratory for Human Rights and Citizen of the Research Institute of State Building and Local Self-Government of the Academy of Legal Sciences of Ukraine] (2006). *Seriia II. Komentari prav i zakonodavstva [Series II Comments on rights and legislation]*, 6, 440 p. [in Ukr.].
18. Solarova, D. V. (2017). *Problema vyznachennia pochatkovoho momentu zhyttia liudyny ta yii znachennia dlia kryminalnoho ta medychnoho zakonodavstva* [The problem of determining the incipient moment of human

- life and its significance for criminal and medical legislation. *Naukovyi zhurnal «Molodyi vchenyi» [Scientific journal «Young Scientist»]*, 3 (43), 563–565 [in Ukr.].
19. Trubnykov, V. M. (2009). Kontsepsiia kryminalno-pravovoi okhorony: monohrafiia [The Concept of Criminal Law: Monograph]. Kharkiv: Kharkiv legal [in Ukr.].
 20. Ivanov, Yu. F. (2010). Pochatok zhyttia liudyny yak ob'ekt kryminalno-pravovoi okhorony [The beginning of human life as an object of criminal law protection]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Pravo» [Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management. Collection of scientific works. The series «Law»]*, 1. Retrieved from http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pr/2010_1/18.pdf [in Ukr.].
 21. Shevchenko, O. V. (2011). Problemy vyznachennia pochatku zhyttia yak ob'ektu kryminalno-pravovoi okhorony [Problems of determining the beginning of life as an object of criminal law protection]. *Yevropeiski perspektivy [European Perspectives]*, 1 (2), 69–74 [in Ukr.].
 22. Glushkov, V. A. (1987). Otvetstvennost za prestupleniia v oblasti zdavoohra-neniia [Responsibility for health crimes]. Kyiv: Vishcha shkola, 200 p. [in Russ.].
 23. Orlean, A. M. (2012). Pochatok kryminalno-pravovoi okhorony zhyttia liudyny [The beginning of criminal law protection of human life]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]*, 4 (71), 299–307 [in Ukr.].
 24. Popov, A. N. (2003). Ubijstva pri otjagchajushhiih obstoiatel'stvah [Murders with aggravating circumstances]. St. Petersburg: Juridical Center Press [in Russ.].
 25. Jarmysh, N. M. (2012). Soderzhanie st. 117 UK Ukrainy kak istochnik informacii o nachale zhizni cheloveka [The content of Article 117 of Criminal Code of Ukraine as a source of information about the beginning of a person's life]. *Aero-2011. Povitriane i kosmichne pravo: Materialy II Mizhnar. nauk. konf. «Stanovlennia derzhavy ta prava v umovakh hlobalizatsii: teoretychnyi i praktychnyi aspekt», Kyiv, Nats. aviats. un-t, 24 liutoho 2012 r. [Aero-2011. Aerospace Law: Proceedings of II International scient. conf. «Formation of State and Law in the Conditions of Globalization: Theoretical and Practical Aspect», Kyiv, National Aviation University, February 24, 2012]*. Nizhyn: Vyd. PP Lysenko M. M. [in Ukr.].
 26. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompleksnoi medychnoi dopomohy vahitnii zhintsi pid chas nebazhanoi vahitnosti, form pervynnoi oblikovoi dokumentatsii ta instruktsii shchodo yikh zapovnennia: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia vid 24 travnia 2013 № 423 [On approval of the Procedure for the provision of comprehensive medical care to a pregnant woman during unwanted pregnancy, forms of primary records and instructions for their filling: Order of the Ministry of Health No. 423 of May 24, 2013]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 16.04.2019
прийнята до друку 21.05.2019

The article: is received 16.04.2019
is accepted 21.05.2019